

Аналітична записка
Серія ««Соціальна політика»», № 14, 2020

ПРОБЛЕМИ НЕУЗГОДЖЕНОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА РИНКУ ПРАЦІ В УКРАЇНІ

Л. Д. Яценко, головний консультант
відділу соціальної стратегії
центр економічних і соціальних досліджень Національного інституту
стратегічних досліджень

В умовах зростання вагомості людського капіталу як основного чинника економічного розвитку вища освіта стає найважливішим засобом формування нової генерації висококваліфікованих кадрів. В Україні накопичені серйозні диспропорції, пов'язані з неузгодженістю змісту вищої освіти з потребами ринку праці, що зумовлює загострення низки проблем, таких як: низький рівень економічної активності та високий рівень безробіття серед осіб з вищою освітою; структурні дисбаланси на ринку праці; невідповідність якості підготовки фахівців потребам роботодавців; деформалізація соціально-трудоих відносин.

Висновки і рекомендації

Без взаємопов'язаності освіти та ринку праці неможливо забезпечити продуктивну зайнятість та підготувати компетентного, конкурентоспроможного, затребуваного економікою спеціаліста. В Україні склалася ситуація, що вимагає посилення регулюючих функцій держави в питанні узгодження ринку освітніх послуг та ринку праці. Для цього пропонується:

1. *Кабінету Міністрів України:*

- розробити та затвердити державну програму, спрямовану на активізацію *партнерства* між бізнесом та освітнім сектором щодо організації стажування та надання першого робочого місця молодим людям за найбільш затребуваними професіями на ринку праці, впровадження дуальної форми здобуття освіти¹, розробки професійних та освітніх стандартів;

- розробити зміни до Статті 24 Закону України «Про зайнятість населення» щодо часткової компенсації ЄСВ роботодавцям, які створюють нові або додаткові робочі місця за дефіцитними професіями, винаймають молодих фахівців, та внести відповідні зміни до Постанови КМУ «Порядок компенсації роботодавцям частини фактичних витрат, пов'язаних зі сплатою єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування» відповідно до переліку дефіцитних професій, сформованого *Центральними та місцевими органами виконавчої влади* на основі регіональних середньострокових прогнозів попиту на ринку праці в розрізі професій; опрацювати питання щодо можливості звільнення фахівців віком до 27 років, зайнятих такими професіями, від сплати податку на доходи фізичних осіб.

2. *Міністерству освіти і науки України* запровадити систему моніторингу працевлаштування випускників ЗВО в освітньо-кваліфікаційному розрізі. Такий моніторинг має стати основою для оцінки якості підготовки фахівців та оптимізації державних коштів, що спрямовуються на фінансування ЗВО.

3. *Міністерству освіти і науки України та Міністерству соціальної політики* забезпечити вдосконалення Державного Класифікатора професій та здійснити уніфікацію назв спеціальностей, за якими здійснюється підготовка, відповідно до назв професій згідно з класифікатором ДК 003:2010. Для осучаснення Державного Класифікатора професій та уніфікації назв доцільно створити робочу групу, до складу якої, окрім представників органів виконавчої влади, будуть залучені роботодавці, фахівці наукових установ, освітніх закладів та профспілок.

4. *Міністерству освіти і науки спільно з Державною службою статистики та Державною службою зайнятості* запровадити на регулярній основі відстеження показників освітньо-професійної відповідності найманих зайнятих та безробітних за регіонами, а також обсягів вертикальної (переміщення працівника без зміни статусу - професії, доходу) та горизонтальної (переміщення зі зміною статусу) мобільності робочої сили, що сприятиме удосконаленню прогнозування попиту на робочу силу на ринку праці, у тому числі у регіональному розрізі.

5. *Міністерству освіти і науки спільно з Міністерством соціальної політики* запровадити регулярне аналітичне дослідження професійних

¹ Освіта, яка поєднує навчання у закладах освіти з навчанням на робочих місцях для набуття певної кваліфікації.

компетенцій, яких потребують ринок праці і сучасний роботодавець, та здійснювати на його основі регулярне корегування змісту навчально-освітніх програм та освітніх стандартів.

В Україні **проблеми** якості формування та ефективності використання освітнього потенціалу пов'язані як зі станом вищої освіти, так і з незавершеністю реформування практично усіх секторів економіки, а також з неузгодженістю пропозиції та попиту на ринку праці.

1. Про **невідповідність напрямів підготовки та кількості** випускників інститутів, університетів та академій потребам ринку праці свідчить той факт, що, незважаючи на високу потребу у кваліфікованих фахівцях з боку підприємств, багато випускників не можуть знайти застосування своїм умінням та знанням, що призводить **до високого рівня безробіття серед осіб з вищою освітою**. Так, за статистикою Держслужби зайнятості, у першому півріччі 2019 р. серед зареєстрованих безробітних в Україні 49 % мали вищу освіту. Рівень безробіття в останні п'ять років серед населення з повною вищою, базовою вищою та неповною вищою освітою знаходився в межах 7-8 %; 13,7-16,3 % та 7-9 % відповідно (Додаток 1). У цьому контексті актуальною залишається оптимізація державного замовлення та фінансування підготовки кадрів у закладах вищої освіти.

2. Окрім безробіття, питання реалізації освітнього потенціалу актуалізується **високим рівнем трудової неактивності**. Кількість економічно неактивного населення з вищою освітою віком 15-70 років у 2018 р. становила 3,6 млн осіб, з них кожен третій виконував домашні обов'язки. Значну частину вищезазначеної категорії осіб складали незайняті особи працездатного віку, які припинили активні пошуки роботи, тому що втратили надію її знайти (зневірені), та ті, які не знали, де і як шукати роботу, та були переконані у відсутності підходящої роботи. Таким чином, рівень економічної неактивності осіб у віці 15-70 років з повною вищою, базовою вищою та неповною вищою освітою в останні п'ять років перебував у межах 21,8-23,6 %; 42,0-47,7 % та 31,6-32,9 % відповідно (Додаток 2). Ці особи за умови сприятливої кон'юнктури могли б реалізувати свій освітній потенціал на ринку праці.

3. Наразі **підготовка кадрів в Україні є неоптимальною** і не відповідає потребам вітчизняного ринку праці, про що свідчать нерідкісні випадки звернень до центрів зайнятості випускників ЗВО для перекваліфікації та подальшого працевлаштування не за фахом. Ці факти підтверджують необхідність синхронізації потреб ринку праці та ринку освітніх послуг. Так, за даними обстеження Держстатом домогосподарств України з питань економічної активності, нині не за фахом працюють 70 % осіб з вищою освітою в галузі фізичних, математичних та технічних, 46 % – біологічних, агрономічних та медичних наук, 76 % – прикладних наук і техніки.

4. За офіційною статистикою, майже половина студентів університетів,

академій та інститутів (у 2018/2019 рр. – 44,1 %) навчаються за державним замовленням. При цьому з числа випускників ЗВО у 2018 р. лише 12,1 % (360 тис. осіб) отримали направлення на роботу. Значна частина випускників, у тому числі тих, які навчались за рахунок бюджетних коштів, перебували у стані пошуку роботи, працевлаштувались не за фахом чи поповнили лави неформально зайнятих. Відтак, держава продовжує практику необґрунтованого замовлення фахівців, не затребуваних на ринку праці України. В існуючій системі фінансування зусилля ЗВО спрямовуються не на покращення якості освітніх послуг та орієнтацію освітніх програм на потреби ринку праці, а на отримання якомога більшого обсягу державного замовлення. Це спричинило збільшення кількості навчальних місць за спеціальностями, які користуються найбільшим попитом у абітурієнтів, без врахування потреб ринку праці, що, з одного боку, сприяло повнішій реалізації принципу доступності вищої освіти, а з іншого – призвело до зниження якості освітніх послуг та розбалансування ринків праці та освітніх послуг.

5. Сучасні українські освітні заклади не готують вдосталь фахівців із навичками, які затребувані бізнесом. Система освіти є джерелом пропозиції кваліфікованої праці на ринку, але відсутність ефективної системи адаптації структури підготовки кадрів до потреб ринку поглиблює структурні диспропорції в цій сфері. Слід відмітити, що показники рівнів зайнятості за освітою свідчать про те, що роботодавці віддають перевагу особам з вищою освітою. Але, окрім формального сигналу щодо фахових компетенцій у вигляді диплому, роботодавець враховує наявність у претендентів на робоче місце «м'яких» навичок (soft skills), якими вважаються неспеціалізовані, міжпрофесійні навички, які дозволяють фахівцю адаптуватись до нових умов, виконувати нестандартні завдання, змінювати сферу зайнятості². За результатами аналізу професійних умінь в Україні, вітчизняні фахівці відзначають значний попит на розвинуті когнітивні уміння, що дають можливість працівникам здійснювати аналіз та вирішувати проблеми, раціонально розподіляти свій час, розвиватись і опановувати нові методи роботи та ефективно спілкуватись. До того ж користуються попитом працівники, які демонструють самоорганізацію, стійкість, прагнення до навчання та командної роботи. Суттєвою вимогою роботодавців до випускників ЗВО є комплекс підприємницьких та комунікативних навичок. При цьому поточний рівень навичок випускників ЗВО вони оцінили як середній. Перспективні дослідження найбільш популярних навичок у 2030 р. в Україні показали, що основними вимогами до випускників ЗВО будуть емоційний інтелект, вміння працювати в команді, когнітивні навички, критичне та стратегічне мислення³ (Додаток 3). Позиція представників бізнесу щодо необхідності набуття зазначених навичок випускниками ЗВО збігається з

² The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution /World Economic Forum, 2016. Режим доступу: www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs

³ А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна Навички для України 2030: Погляд бізнесу / За ред. Саприкіної М.А. – К.: Видавництво «ЮСТОН», 2016. – 36 с.

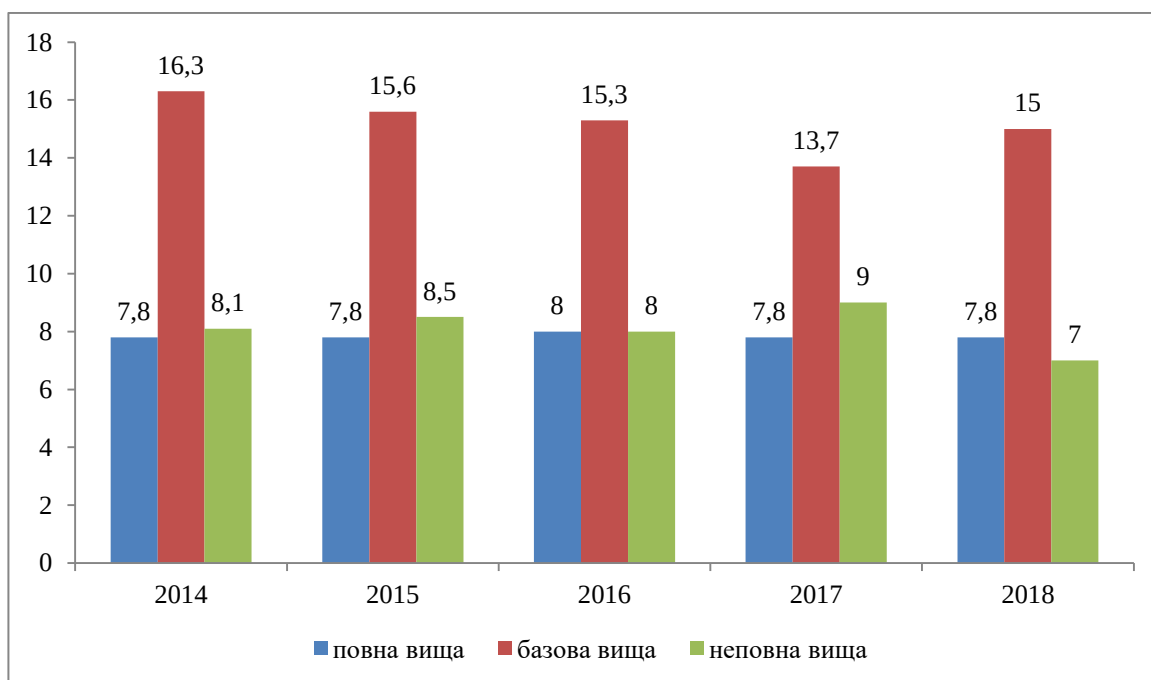
переконаваннями молодих спеціалістів. Більшість із них відзначають необхідність активізації дій, спрямованих на посилення співпраці бізнесу з начальними закладами у частині максимальної адаптації навчальних програм до потреб бізнесу. Отже, ступінь володіння навичками, які за умов інтеграційних спрямувань країни є конче необхідними для вітчизняних фахівців, є недостатнім.

6. *Професійно-кваліфікаційні диспропорції вітчизняної соціально-трудової сфери поглиблюються деформалізацією соціально-трудових відносин.*

За офіційною статистикою, чисельність неофіційно працюючих осіб з вищою освітою у 2018 р. в Україні становила 1 млн осіб – 28,7 % від загальної кількості цієї категорії працюючих. Зазвичай неформально зайняте населення, у тому числі й із вищою освітою, працює не за фахом, у найпростіших професіях. Основними причинами неформальної зайнятості є недосконалість організаційно-управлінських та регулятивних механізмів ринку праці та сфери зайнятості та розбалансованість ринку праці та освітніх послуг, унаслідок чого посилюються перекося в кількісно-якісній структурі ринку праці та невідповідність рівня кваліфікації працівників потребам роботодавців. Така зайнятість обмежує можливість реалізації більшості соціальних прав; підвищує ризик нестабільної зайнятості та неотримання постійного доходу; призводить до втрати професійно-кваліфікаційних знань та навичок; гальмує процеси ефективної реалізації освітнього та інтелектуального потенціалу робочої сили.

7. Причинами дисбалансів є ***інформаційна невизначеність перспектив ринку праці у професійному розрізі, зниження вимог до абітурієнтів при вступі до закладів вищої освіти, відсутність дієвих моніторингів її якості***, у результаті чого вища освіта у певній мірі втрачає функцію інструменту інвестування у людський капітал та підвищення індивідуальної конкурентоспроможності. У нинішніх умовах для випускників, які отримали вищу освіту, навіть за державний кошт, існує висока ймовірність бути зайнятим на робочих місцях, які вимагають рівня професійно-технічної підготовки, або взагалі поповнити лави безробітних. Крім того, наявність вищої освіти ***не гарантує робочого місця з достатнім рівнем оплати праці в Україні***, про що свідчать значне число осіб з вищою освітою, бажаючих знайти роботу в інших країнах.

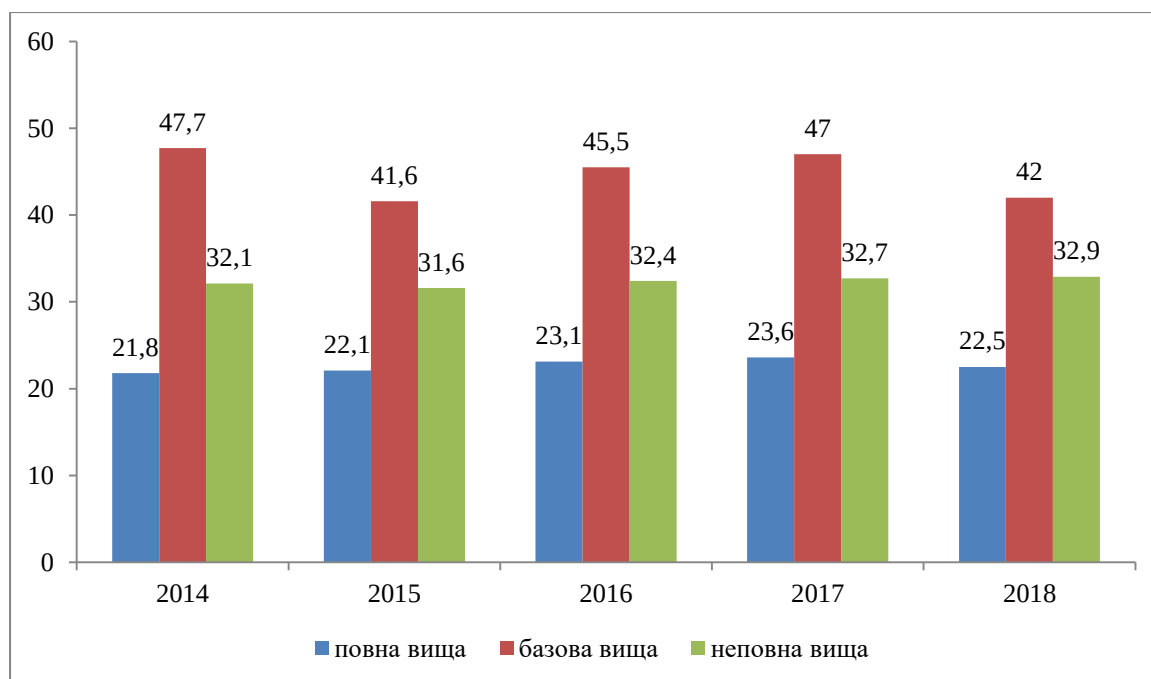
Додаток 1

Динаміка рівня безробіття в Україні серед осіб у віці 15-70 років з вищою освітою у 2014-2018 рр., %

Джерело: складено за даними Державної служби статистики України

Додаток 2

Динаміка рівня економічної неактивності серед осіб у віці 15-70 років з вищою освітою у 2014 – 2018 рр., %

Джерело: Складено за даними Державної служби статистики України

Додаток 3

ТОП–10 найбільш затребуваних навичок на ринку праці України

2016 р.	2030 р.
1. Комунікабельність	1. Емоційний інтелект
2. Уміння працювати в команді	2. Уміння працювати в команді
3. Рішення комплексних проблем	3. Рішення комплексних проблем
4. Аналітичне мислення	4. Здатність швидко навчатись
5. Здатність швидко навчатись	5. Адаптивність/гнучкість
6. Адаптивність/гнучкість	6. Аналітичне мислення
7. Ініціативність	7. Критичне мислення
8. Грамотна мова	8. Управління проектами
9. Емоційний інтелект	9. Стратегічне мислення
10. Відповідальність	10. Ініціативність/управління змінами

Джерело: А.Г. Зінченко, М.А. Саприкіна Навички для України 2030: Погляд бізнесу / За ред.. Саприкіної М.А. – К.: Видавництво «ЮСТОН», 2016. – 36 с.